

V I N T A G E

Costin Petrescu (1872–1954) este cunoscut îndeobște ca pictor, arhitect, maestru în arta frescei (este autorul Marii Fresce a Neamului de la Ateneul Român), profesor la Belle Arte. E de mai mică notorietate participarea sa la serbările de aniversare a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare din 1904/1905 și la festivitățile Încoronării din 1922 (a conceput scenografia și costumele cortegiului istoric, dar și mantiile regale, sceptrul regelui Ferdinand și coroana reginei Maria). Și mai puțin cunoscut este episodul retragerii sale în Moldova pe perioada ocupației Puterilor Centrale: deși nu a acceptat până la urmă să facă parte din grupul de artiști mobilizați pe lângă Cartierul General, a immortalizat în propria-i manieră, în lucrări plastice, participarea armatei române la conflagrația mondială. Prin intermediul însemnărilor sale, care ajung acum integral la cunoștința cititorilor, Costin Petrescu lasă și o prețioasă mărturie narativă asupra exodului din primele săptămâni ale ocupației Puterilor Centrale și asupra refugiului din Moldova.

Virginia Barbu este istoric și critic de artă, cercetător la Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române. A publicat studii, cronici și recenzii în volume colective și reviste de specialitate. A editat (împreună cu Corina Teacă) volumul *Mărturiile toamnei: Corespondență Ionel Jianu–Barbu Brezianu* (2016).

COSTIN PETRESCU

LAIASI, ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI
1916-1917

ÎNSEMNĂRILE
UNUI PICTOR REFUGIAT

Ediție îngrijită, studiu introductiv,
cronologie și note de
Virginia Barbu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

NOTA EDITURII

Însemnările lui Costin Petrescu au avut un destin aparte, deopotrivă fast și nenorocos: au reușit să treacă aproape intacte prin vitregiile istoriei, dar văd lumina tiparului abia acum, la mai bine de 100 de ani de când au fost scrise. Editura Humanitas are ocazia de a publica acest manuscris, în anul Centenarului Marii Uniri.

Cele trei caiete scrise cu stiloul se află în arhiva Casei Memoriale „Costin Petrescu” și au fost puse la dispoziția editurii, spre publicare, de către nepotul artistului, Dan Costin Petrescu. Titlul generic ales de însuși autorul lor este *La Iași: În timpul războiului 1916–18*. Prezentul volum redă în subtitlu perioada acoperită de facto în manuscris, și anume 1916–1917. Nu se știe dacă au mai existat și alte însemnări în afară de acestea. După cum se menționează și în studiul introductiv, câteva fragmente din caiete au fost publicate în diverse reviste la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90.

Titlul cărții, *Însemnările unui pictor refugiat*, a fost ales de editori. Însemnările autorului poartă datele din calendarul iulian (pe stil vechi), aflat atunci în vigoare. În editarea acestui volum, am păstrat ca atare formele lexicale care marchează o pronunție specifică sau o opțiune a autorului justificată de etimologie (arhaismele, regionalismele, împrumuturile lexicale neologice la data scrierii), precum și formele gramaticale. Am corectat tacit greșelile evidente și am completat în text, între croșete, cuvintele lipsă în manuscris; au fost păstrate însă neconcordanțele sintactice ale autorului. Scrierea cu inițiale majuscule a unor termeni urmează normele actuale, mai puțin acolo unde marchează o opțiune asumată de autor. Numele românești sau străine de persoane și locuri au fost preluate și ele în grafia, fie și inconsecventă, a autorului, dar în notele editorului ele apar în forma consacrată în lucrările de specialitate. Iconografia și legendele au fost adăugate în redacție.

Mulțumirile editurii pentru colaborarea laborioasă se îndreaptă spre familia pictorului Costin Petrescu, care ne-a pus la dispoziție manuscrisele și materialele ilustrative din arhivă, precum și spre domnii Daniel Cain și Eduard Andrei, pentru informațiile istorice furnizate. De asemenea,

editoarele mulțumesc conducerii muzeelor care ne-au furnizat materiale și informații prețioase, doamnei Gabriela Tuas, expert conservator, și secției de documentare din cadrul Muzeului Militar Național „Ferdinand I“, doamnei Camelia Ene, șef al sectorului de Patrimoniu, din cadrul Muzeului Municipiului București. Nu în ultimul rând, pentru sfaturile științifice acordate, adresăm mulțumirile noastre doamnei Ioana Vlasiu, doamnei Manuela Cernat și domnului Adrian-Silvan Ionescu.

A.S.

EXODUL
(1916)¹

---

1. Titlu scris cu creionul pe manuscris, cel mai probabil ales de însuși Costin Petrescu.

2 Decembrie 1916
Iasi

Mult iubite mea Liză,

Sunt abia trei săptămâni de când blestematul
secol de ceorbă m'a pilit să plec, să las
în urma mea și separate de mine tot cea ce iubesc
mai mult pe lume, sunt abia trei săptămâni.
și mi se pare nu numai că timpul ce a trecut
e grozav de lung, dar și că toate viața mea
care în cel din urmă început să se afirme într-o
formă frumoasă îmi apare ca ce va veni, ca-va
care n'a existat decât în imaginația mea.

Închid ochii și văd pe tine care te
iubesc cu atât mai, pe copiii mei, pe mizericii
morți de copii la care mi e sufletul atât de plin
și încă, înscă sau mi amintesc glasul vostru
trămbiețelii voastre, și nu izbucnesc. Totul e
parcă prind în vînt o zare separată și știu
mi exprimă și înscăpăre mare și mi-a totuși
împrețit dacă nu cumva va faceți vreo mule
nu s'a stins în praf și înscăpăre, în cazul
închiderei morții se adio. —

Te multă vreme mi se pare că a trecut și atunci
și prin câte ceasuri de groază și prinședii am
trăcut de atunci..... și abia trei săptămâni!
Cine știu ce neagari mi am mai pregătit vîntul?
De aici Liză, mea iubite, mi am hotărît
ca mi astern pe hartă tot cea ce mi s'a întâmplat
separat de casa mea. Dacă Dumnezeu va voi să mi

Împachetare nepăsătoare fenechire sa mai vezi vâd
o "Elipă" între ai mei sa îmbrăţuşez cu toate
dragostea mea pe Mica, Ducea si Lizica mea,
pe mama si in frun pe tot care omi iubesc si
pe care li vinut le ai ca a zambesc la mine, atunci
tot ce mi s'a născutplat si mi se va mai întâmpla
proptă sa rămân un vis ucit, o poartă umbroasă
care să pună în omi via valoare lumii
meu la un loc sa fîntăle secepe ce poartă în sufletul
meu.

Tar dacă ve fi sa nu ai mai vedea, poartă sa nu
prăte sa ti aducea aceste fri în care voi căte
sa omi astera gaudul meu veceie sudregită
Hori si suna si pe ori, iar coplesii omi
care nu vor fi avut înes vreme sa si luorasi
pe total lor sa ată mai tarziu maias atate
ce s'a petrecut cu el din Elipă deapartăneii

Si aduci tu aminte, Lizica mea, ca mi tot
înormiam de ce nu mi s'au dăte hotarirea sa fac
un fel de jurnal personal, al Ducei si Lizici, prin
care trecem nu cu scopul s'a analiza ~~sa~~ sau s'a
îngheba cum sa va o cronica a evenimentelor teribile
prin care trecem, dar s'a asterna zilnic diferite lucruri
si mai multe, diferite evenuri, vorbe, stări sufletale
ale tancului si prin cafele, si pe strada, impresii
personale si neprăcutioase, lucruri care se scriu
nu se scriu, dar care mai tarziu, tarziu si tot au
poartă mai mult ca si ce sa evoca o vreme
s'a recunoscă psihologia unei societăţi prin
latăre cu totul alta de cea cecăte si istoric.

Si propunându mi seceie lucru mi gaudeam la
Ducea noastră când se va face mare, când si va
fi dat sa studieze omi prin care trecem noi

8 decembrie 1916¹, Iași

Mult iubita mea Lizică²,

Sunt abia trei săptămâni de când blestematul acesta de război m-a silit să plec, să las în urma mea, departe de mine tot ceea ce iubesc mai mult pe lume; sunt abia trei săptămâni și mi se pare nu numai că timpul ce a trecut e grozav de lung, dar parcă toată viața mea, care în cele din urmă începuse să se afirme într-adevăr fericită, îmi apare ca ceva visat, ceva care n-a existat decât în închipuirea mea.

Închid ochii și încerc să te văd pe tine, [pe] care te iubesc cu atâta dor, pe copilașii mei, pe îngerașii noștri de copii de care mi-e sufletul atât de plin, încerc să-mi amintesc glasul vostru, trăsăturile feței voastre, și nu izbutesc. Totul e parcă pierdut într-o zare depărtată, și atunci mă cuprinde o descurajare mare și mă întreb îngrozit dacă nu cumva fericirea vieții mele nu s-a stins în poarta Arsenalului³, în ceasul îmbrățișării noastre de adio.

---

1. 21 dec. în calendarul gregorian care era folosit la acea vreme în majoritatea statelor occidentale.

2. Elisabeta (Eliza/Lizica) Petrescu, născută Cristescu (1889–1961), soția pictorului Costin Petrescu.

3. Pe Dealul Arsenalului (fostul Deal al Spirii, pe care s-a ridicat apoi Casa Poporului, astăzi Palatul Parlamentului) s-a construit în 1860 clădirea Arsenalului, iar paraclisul existent a devenit Pulberăria Armatei. În noaptea de 22 nov./5 dec. 1916, chiar înainte de intrarea trupelor de ocupație în București, personalul militar a minat instalațiile ce nu puteau fi transportate, pentru a nu ajunge în mâinile dușmanului.

Ce multă vreme mi se pare că a trecut de atunci și prin câte ceasuri de groază și primejdii am trecut de atunci... și abia trei săptămâni! Cine știe ce necazuri îmi mai pregătește viitorul? De aceea, Lizica mea iubită, m-am hotărât să-mi aștern pe hârtie tot ceea ce mi se va întâmpla departe de casa mea. Dacă D-zeu va voi să-mi îngăduie nespusa fericire să mă mai văd o clipă între ai mei, să îmbrățișez cu toată dragostea mea pe Micu, Ducu¹ și Lizica mea, pe mama și, în fine, pe toți care mă iubesc și pe care îi simt de aci că se gândesc la mine, atunci tot ce mi s-a întâmplat și mi se va mai întâmpla poate va rămâne un vis urât, o pată umbroasă care să pună în mai vie valoare lumina traiului meu la un loc cu ființele scumpe ce port în sufletul meu.

Iar dacă va fi să nu ne mai vedem, poate vreun prieten să-ți aducă aceste foi în care voi căta să-mi aștern gândul meu vecinic îndreptat spre voi și numai spre voi, iar copilașii mei, care nu vor fi avut încă vreme să-și cunoască pe tatăl lor, să știe mai târziu măcar atâta, ce s-a petrecut cu el din clipa despărțirii.

Îți aduci tu aminte, Lizica mea, că mă tot învinuiam de ce nu-mi iau odată hotărârea să fac un fel de jurnal personal al vremii de război prin care trecem, nu cu scopul de-a analiza sau de-a înjgheba cumva o cronică a evenimentelor teribile prin care trecem, dar de-a așterne zilnic diferite lucruri de nimic, diferite zvonuri, vorbe, stări sufletești ale oamenilor de prin cafenele, de pe stradă, impresii personale și nepretențioase, lucruri care de obicei nu se scriu, dar care mai târziu, târziu de tot, au poate darul mai mult ca orice de-a evoca o vreme, de-a reconstitui psihologia unei societăți printr-o latură cu totul alta de[cât] cea cercetată de istoric.

Și, propunându-mi acest lucru, mă gândeam la Ducu nostru când se va face mare, când îi va fi dat să studieze vremile prin care trecem noi astăzi și de care el, micuțul, nu-și poate da socoteala acum, când va citi reflecțiunile simple și adevărate ale tatălui său și ale lumii din care le primește, să-și facă el însuși cumpăna faptelor din care să-și extragă ceea ce i-ar putea folosi lui, și-n același timp, să simtă puțin și din sufletul părintelui său.

---

1. Cei doi copii ai pictorului, Michaela (Micu) Petrescu, căsătorită Igiroșianu (1914–1938), și Radu (Ducu sau Duku) Costin Petrescu (1915–2002).

Îți aduci tu aminte că, tot lăsând pe azi, pe mâine acest lucru, îmi luasem în fine hotărârea nestrămutată ca începând de *lunea viitoare* să-mi scriu impresiunile... Nu bănuiam deloc în ceasul acela că *lunea* aceea era să fie ziua despărțirii noastre și ziua cu care începea un lanț de fapte care într-adevăr trebuiau notate.

Și acum să vedeți și voi, aproape zi cu zi, ce a fost și ce va mai fi cu mine.

*

Eram liniștit de tot, aveam parcă impresiunea unei despărțiri de scurtă durată, ceva incidental, fără importanță și fără teama unui lucru ce poate avea urmări neprevăzute. Îmi aduc aminte cum te-am condus încet până la poarta Arsenalului, unde ne îmbrățișarăm liniștiți, recomandându-ne unul altuia curagiu și încredere.

— Vezi de copii...

— Îngrijește-te bine...

Și ne despărțirăm.

Poarta de fier a Arsenalului se închise, iar eu mă îndreptai încet și deodată întristat și stăpânit de impresia singurătății spre trenul unde elevi și confrăți de-ai mei luau în primire jumătatea vagonului de animale cu care părăsirăm Bucureștii¹.

Toată ziua de luni și aproape întreaga noapte spre marți a trecut în pregătiri și nerăbdarea așteptării, doar vom pleca o dată². Colegii mei erau veseli și zgomotoși. Eu devenisem trist..., un regret nespus de mare mă coprinsese, că mi-am lăsat familia în voia întâmplărei. Cu cât ceasurile de așteptare treceau, cu atât mi se părea că cineva mă tot îndemna să profit de acea așteptare și să-mi iau hotărârea de-a mă reîntoarce acasă.

1. La Gara Dealul Spirii exista o linie de interes militar ce unea Gara Filaret de Gara de Nord, pe o porțiune de 7 kilometri, deservind Școala de Ofițeri, Cazarma Cuza și Arsenalul Armatei.

2. Reiese că pictorul s-a despărțit de familia sa în dimineața zilei de luni, 14/27 nov. 1916. Trupele Puterilor Centrale au pătruns pe teritoriul României pe 10/23 nov., pe la Zimnicea, și, după mai multe lupte la sud de București, aveau să învingă armata română și să intre în capitală miercuri, 23 nov./6 dec. 1916.

În sfârșit, trenul se pune în mișcare pe la 12 noaptea. Acum ce o fi să fie... Îmi părea rău că n-am avut energia să renunț la acea călătorie. Dar trenul se oprește din nou în Dealul Spirii. Liniile sunt ticsite de alte trenuri și noi nu putem înainta. Îmi iau atunci hotărârea, împreună cu Artachino¹, că, dacă ne va apuca ziua în gară, să coborâm din tren. N-a fost să fie. Spre ziuă, trenul se pune în mișcare de-a binelea și pornim.

*

Drumul de la București la Focșani, unde a urmat să debarce primul transport al materialului Arsenalului din București, transport la care s-au mai atașat vagoane pentru personal și mai ales pentru familiile ofițerilor Arsenalului, a fost un drum greu, lung și obositor.

Deși grupului nostru de 11 tovarăși [i] se făcuse marea favoare de-a i se acorda o jumătate de vagon de marfă și deși partea noastră dispunea de cinci bănci improvizate din scânduri, ne-am văzut invadați deodată de familia ofițerești – soții, neamuri, soacre, copii, cumnați – într-o îngrămădeală și neregulă nespusă, fiecare căutând un loc mai potrivit cu gradul soțului, care urma să vie cu trupa pe jos. Jumătatea vagonului nostru se văzu redusă abia la două bănci din fund, și acelea disputate întruna. Vagonul era fără ferestre, iar ușile le formau cele două obloane laterale care, odată închise, rămâneau cu toții pe întuneric, dacă n-ar fi fost lumina slabă a unui mic felinar agățat de plafon și în care ardea fumegând întruna o lumânare de proastă calitate, ce răspândea un fum greu și nesuferit.

În această îngrămădire de fel de fel de naturi de oameni, se iscau din când în când mici conflicte din pricina plânselor vreunui copil, vreunei aprecieri și alte nimicuri în care micile reuțări femești se arătau cu atât mai neînduplecate cu cât

---

1. Constantin Artachino (1870–1954), pictor român, profesor la Școala de Belle-Arte din Iași între anii 1909 și 1920, transferat la catedra de Belle-Arte din București din 1922, artist decorat de Casa Regală a României pentru merite deosebite, în mai multe rânduri. A fost unul dintre membrii fondatori (în 1901) ai Societății „Tinerimea Artistică”, împreună cu Ștefan Luchian, Nicolae Vermont, Ștefan Popescu, Frederic Storck, Ipolit Strâmbu, Kimon Loghi, Oscar Späthe și alții.

porneau de la soția unui superior către o biată inferioară, care era nevoită să-și înăbușe necazul și să suporte cu resemnare nedreptatea.

Grupul nostru era cel mai zgomotos și, știindu-se ocrotit de simpatia colonelului, dedea din când în când dovezi de independență apărându-și cu bărbăție cele două bănci, discutând în gura mare și manifestând uneori o veselie cam prea pronunțată. Sculptorul Späthe¹ era un element destul de vesel și întreținea conversația și veselia grupului cu istorioarele lui de[spre] petreceri, beții inocente, de[spre] faimosul lui inel, care ori de câte ori îl avea în deget trebuia să se întoarcă acasă complect convins de tăria vinurilor încercate prin diferite localuri vesele.

Nu luam parte la veselia lor, dar mi-era foarte necesară, căci din când în când îmi mai uitam de tristețea ce mă coprinsese, de un fel de deznădejde neexplicabilă.

Drumul nostru a ținut trei nopți întregi și două zile. Și cu nopți lungi petrecute într-un aer stricat, căutând mereu un punct de echilibru rezemat de vreun geamantan pe care se lăsa câteodată capul obosit în așteptarea câtorva momente de ațipire.

Deoarece mai toate stațiunile prin care treceam erau complect ocupate de fel de fel de trenuri – sanitare, transporturi, militari, animale etc. –, trenul nostru se oprea mult înaintea de stațiuni, astfel că, tocmai când așteptam cu mai multă nerăbdare stațiunea cu înlesnirile de care aș fi avut nevoie, trenul se oprea în câmp deschis, la 2-3 kilometri de stație și neputându-se măcar bănuși cam cât timp putea dura acea așteptare. Pe tot lungul drumului, în dreapta și în stânga liniilor, o mocirlă plină de necurățenii se prelungea pe câmpie, până departe de șinele drumului de fier. Acele sute și mii de trenuri pline cu militari, care se opreau la întâmplare și erau nevoite adesea

---

1. Oscar Späthe (1875–1944), sculptor român cu studii la München, prolific portretist preocupat de valențele simbolice și psihologice ale figurii umane. Ca membru fondator al Societății „Tinerimea Artistică”, o încurajează pe principesa moștenitoare Maria, aflată în anturajul său imediat prin lecțiile de sculptură (modelaj) pe care i le oferă, să preia conducerea onorifică a Societății (1901). Printre cele mai valoroase busturi ale sale se numără: Regina Elisabeta, Principele Barbu Știrbey, Stanislas Cihoski, Petre Liciu, Dora Dalles, George Barițiu, Ion Brătianu.

să aștepte în câmp câte o zi sau două până să se descurce linia, lăsau, firește, unele urme omenești ale acestor lungi opriri, în urma cărora nu putea interveni nici un serviciu de curățenie.

Câte boli zăceau în aceste nesfârșite murdării! Și totuși trebuia din când în când să te cobori din tren, să faci câțiva pași... Bietele cocoane! De câte ori nu-mi fu dat să văd grația feminină silită să coboare din tronul ei... Mici grupuri de cucoane, și încă de superiori, le văd preumblându-se în sus și-n jos, cu piciorușele lor strânse în ghetuțe subțirele și lucioase.

În zadar privirea lor obosită scrutează orizontul... Nimic, nu se zărește nici un locșor discret, nici un tufiș... afară doar de câmpia deschisă și netedă cât vezi cu ochii și unde nevoile unei oarecare categorii mixte de călători filozofi nu mai vor să țină nici o socoteală de lungimea nesfârșită a trenului plin de spectatori ce se desfășoară în amfiteatru la spatele lor.

Palide și deziluzionate, păstrând totuși în atitudinea lor o maiestooasă și elegantă nepăsare, ele se reîntorc la vagonul lor cu aceiași pași mărunți, alegând, cătând cu precauțiune prin necurățeniile trenului puncte mai bătătorite pentru lustruitele vârfuri ale încălțăminteii lor. N-a fost chip.

Am aflat mai târziu că prin diferite vagoane pline de călători de ambele sexe se ajunsese în cele din urmă la o învoială destul de înțeleaptă. Nevoile, ca și în tractatele nemțești, nu țin socoteală de unele lucruri stabilite de legi sau conveniențe. Un indiscret ar fi auzit din când în când următorul dialog:

— Domnii sunt [rugați] să se întoarcă puțin cu spatele...

— Gata?

— Încă nu... acuma, gata...

Și aceste ședințe se repetau, mai lungi sau mai scurte, după natura operațiunii și numărul amatorilor, după care apoi totul reintra în liniștea și orânduiala de mai înainte.

Și totuși noi eram, de bună seamă, mai puțin de plâns decât cei ce, goniți de groaza invaziunii nemțești, se îngrămădeau în trenuri de persoane încărcate și supraîncărcate atât în interior, cât și pe culoare, pe platforme, pe învelitori și chiar agățați de barele de fier exterioare. Unde plecau ei? Ce lăsau ei în urma lor? Ce-i putea aștepta? Ziua nehotărâtă de mâine? Groaza, pe

de o parte, de ceea ce se putea întâmpla celor părăsiți în voia dușmanului, iar, pe de altă parte, un fel de resemnare tristă, un fel de descurajare în această călătorie sălbatică spre o țintă fără determinare.

O țară întreagă care fuge fără să-și poată da socoteala unde și până când...

*

În sfârșit, joi de dimineață, pe un timp rece și umed, lungul nostru convoi de vagoane se oprește la vreun kilometru de Focșani. Dintr-însul încep să coboare pâlcuri, pâlcuri de femei, copii și bărbați supti de oboseală, înnegriți de fum, zbârliți de frig și foame, cu ochi încercuiți de urmele nesomnului și ale suferințelor. Mai ales bieții copilași păreau că li s-a stins și puterea să mai poată plânge, vineți la față, triști și cu ochii inundați de un fel de lichid ce nu erau lacrimi. Câți dintre ei vor fi putut rămâne teferi?

Și gândul meu sbura spre drăgălașii mei copilași, care, cu toată nesiguranța în care erau lăsați, totuși mă mângâiam că nu-i supusesem și pe ei la primejdia unei astfel de călătorii.

În Focșani găsim pregătită o încartiruire destul de bună. Niciodată n-am putut prețui mai bine deliciul unui lighean de apă, unei mâncări calde și unui somn adânc și reparator într-un pat cumsecade.

Ceata noastră se risipi, în căutarea gazdelor rezervate, dupe care se strânse iarăși la un loc, în jurul mesei comune. Băieți veseli, plini de curagiu și avânt, dar cu toate atențiunile pentru profesorul și confratele lor. Pe mine nu mă putea părăsi deloc gândul de acasă [...] ¹. Totuși, încetul cu încetul, încep să mă obișnuiesc cu ideea că altceva mai bun de făcut n-aș fi avut decât să mă pregătesc pentru lungă și greaua călătorie pe [timp de] iarnă, complectându-mi ce-mi lipsea ca îmbrăcăminte și încălțăminte călduroasă.

Orașul plin de fugari, pe fețele cărora nu citeai decât deznădejdea. Toți blestemau pe cei ce ne-au adus ruina țării, fără să se întrebe nimeni cam ce parte de vinovăție aveau fiecare. Pe

1. În acest loc al manuscrisului urmează o propoziție tăiată de autor: „Joi, vineri, sâmbătă și duminică le petrecurăm în Focșani.“

stradele orașului defilau neîncetat grupuri-grupuri de copii de 18-20 ani, aduși din cele mai depărtate colțuri ale țării invadate de dușman. Zile și săptămâni întregi de călătorie pe jos, cu săculețul de mâncare pe spate. Unii dintre ei mai voinici, vârstare sănătoase din pătura țărănească, alții slăbuți, elevi în uniformă de liceu, crescuți în atmosfera nesănătoasă a clasei, cu fizicul istovit de cultură scolastică și oficială, și acum târându-și și ei pașii lor departe de părinți, departe de casă.

Colegul meu [A.] D. Atanasiu¹, profesor la școala noastră și pe care l-am întâlnit aci îndeplinind misiunea de maior de rezervă, plângea ca un copil privind șirurile acestea de nevinovați pe care așezămintele stăpânitorilor noștri îi duceau să-i pregătească pentru abator.

— Copilașii!... Bieții copilași... Câți vă veți mai întoarce dintre voi la cuibul părintesc? Nu, măi, zicea el, nu trebuia să intrăm ca orbii în acest joc îngrozitor fără să știm cu ce luptăm și contra cui luptăm.

Cred că n-ar fi reu să mai trec aci o convorbire ce spunea el a fi avut-o cu un general sârb referitor la războiul cu germanii și în particular la incredibila lor artilerie ce distruge coloane întregi de la distanțe enorme.

— M-am luptat cu turcii, zicea el, i-am văzut, i-am bătut. M-am luptat cu bulgarii, cu austriacii și ungurii – i-am văzut, i-am bătut. M-am luptat apoi cu germanii... m-au bătut, m-au gonit din țara mea, și eu pe ei *nu i-am văzut*.

Iată cam ce sentimente începură să încolțească și să se generalizeze în mulțimea civilă și chiar militară. Și buzele tuturilor pronunțau un nume de general² care, în oarba lui invidie

1. Alexandru D. Atanasiu (1871–1943), pictor și publicist român, profesor de desen geometric, perspectivă și caligrafie la Școala de Belle-Arte din Iași, rector după moartea pictorului Ștefan Dimitrescu, între anii 1933 și 1937. A publicat articole la revista *Arta română* (1908–1912) din Iași, al cărei director a fost. În noiembrie 1917 a fost trimis la Paris pentru specializare în vederea realizării Hărții României și a provinciilor românești, cu care delegația română a participat la Conferința de Pace de la Paris din 1919.

2. Aluzie, cel mai probabil, la generalul Dumitru Iliescu (1864–1940), subșef și conducător efectiv al Marelui Stat-Major (până în decembrie 1916, când a fost înlocuit cu generalul Constantin Prezan).

CUPRINS

<i>Un pictor istorist și mărturiile sale din Primul Război Mondial</i>	
Studiu introductiv de Virginia Barbu	5
Cronologie și concordanțe	25
Nota editurii	37
Exodul (1916)	39
Refugiul (1917)	85
În loc de epilog	157